

Jezuitská kultura pro profesora Josefa Vintra

Ondřej Koupil

Ústav pro jazyk český AV ČR
koupil@ujc.cas.cz

„Sborník určuje snad nejvíce příležitost, k níž byl sebrán. Když je to ‚příležitost‘ významné osoby toho kterého oboru či podoboru, může sborník sloužit jako forum ukazující směřování tohoto oboru.“ Před časem jsme takto uvedli recenzi sborníku k šedesátým narozeninám profesora Josefa Vintra.¹ Když teď máme příležitost recenzovat sborník k jeho osmdesátinám, můžeme s gratulací spojit stručnou komparaci a úvodní slova ponechat.

Sborník k šedesátinám nesl název *České baroko* a byl bilancí stavu ožívající barokistiky na konci devadesátých let 20. století. Je příznačné, že po dvaceti letech se téma zužuje a dostatečným terčem, do kterého se může trefit reprezentativní počet autorek a autorů, už je užší výseč, „jezuitská kultura“.² Útěšné tedy je, že na badatelském poli, které svou prací mimo jiné (opomíjíme příspěvky staročeské a naopak práce věnované moderní češtině) vytyčoval Josef Vintř, za ty dvě dekády vzrostla jistá úroda: ženci a žnečky to možná v úmoru perných všedních prací oboru vidí pesimističtěji, ale v nadhledu uplynulé doby je výsledek skutečně potěšitelný. Vydaných textů a antologií, prozkoumaných témat, zpracovaných příruček a studentů, kteří prošli školením nevynechávajícím střední dobu dějin českého jazyka a literatury, znatelně přibývalo. Tím nechceme říci, že je hotovo, že není co vydávat, že tu pořád palčivě nechybí nová syntéza, která by práci mnohých shrnula a sdělila širší veřejnosti. Ale bylo by nevděčné nevidět posun a otevřené možnosti.

Jezuitské téma opravdu spojuje všech devatenáct příspěvků: buď se zabývají texty psanými (ex)jezuity nebo o jezuitěch, případně „jezuitskými“ okolnostmi — jako u Tilmana Bergera, který rétoricky vynalézavě vysvětluje, jak jezuitský motiv hledal a šťastně našel aspoň v biografii „svého“ autora, úředníka a spisovatele Karla Chocenského (1727–1808). Jestliže editoři Gertraude Zand a Stefan Michael Newerkla takto udrželi autor(k)y na tematické uzdě souvislosti s Tovařstvem, bylo by nejlepší

---

1 Rec. Zand, Gertraude — Holý, Jiří (eds.): *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur / České baroko: jazyk, literatura, kultura*. Lang, Frankfurt am Main aj. 1999, 312 s. *Listy filologické* 125, 2002, č. 1–2, s. 166–173.

2 Přidává se tak téměř po dekádě i další krok ke sborníku s ambicí mapovat jezuitskou kulturu v „Čechách“: srov. Cemus, Petronilla (ed.): *Bohemia Jesuitica 1556–2006 1–2*. Karolinum, Praha 2010.

přístupovat ke knize jako k celku a neparcelovat ji na jednotlivé příspěvky. Pestré metodologické a tematické bujení je samozřejmě révé sborníků vlastní a vytčením společného tématu se neztratí — následující výběr z hroznů, které tato hlava přinesla, je proto subjektivní. Ukazuje snad ale na některé badatelské tendence, které jsou pro dnešek typické. Co tady ve stručnosti opomíjíme, jistě náležitě ocení nebo vytknou jiné recenze.

První okruh příspěvků, na který upozorňujeme, se týká práce **textologické** a nakládání s **rukopisy**. Po příspěvku Mirka Čejky, který na základě *Historie pravdivé* popisuje část věznění Jana Augusty a jeho pobyt v Klementinu (jezuitské téma je tu přiblíženo nejezuitskýma, českobratrskými očima), nás přímo do evropského jezuitského dění uvádí Alena A. Fidlerová, ukazující, že v českém prostředí se víc, než se myslelo, recipovaly práce Juana Eusebia Nieremberga SI (1595–1658). Tři překlady jeho děl se dochovaly v rukopisech a byly pořízeny jezuitou podepsaným „I. K.“ — za iniciály se podle autorky skrýl Jan Krafft SI (1619–1687), který v šedesátých letech 17. století pobýval v Madridu. Pozoruhodné jsou přitom pro poznání dobové práce s texty škrty a opravy v rukopisu (s. 63), tedy jevy, které se obvykle po případném vytištění překladu ztratily, anebo promítly jako kolísání. Jedním z překladů byl i dobový bestseller, Nierembergovo dílo zvané podomácku „Eusebio“ — *O rozdíllosti mezi časným a věčným*. Typově obdobnou práci s rukopisem předvedla ve svém příspěvku Marie Škarpová, srovnávající dvojí překlad svatováclavské knížky *Trophaea Sancti Wenceslai* (1661) Jana Tannera SI: tištěný Felixe Kadlinského SI a neúplný anonymní, dochovaný v rukopise NK ČR XVII F 37. Autorka se také zaměřuje na vztah latinského textu a Kadlinského překladu jako obvyklé dobové překladové adaptace, součásti hagiografického obrazu středoevropské katolické křesťanské identity. Detailní textologickou práci, sledování variant jednoho textu, konkrétně tisků Balbínovy *Diva Turzanensis* (1666), najdeme i v příspěvku Taťány Vykypělové, navazující na Josefa Hejnice a svou vlastní práci o rukopisném českém zpracování tuřanské mariánské látky. Vidíme tedy už jasně, že v bádání nad raněnovověkými texty po fázi představování zásadních textů dochází k žádoucímu porovnávání variant „téhož“, že při srovnávání padly hranice jazykové i hranice mezi tisky a rukopisy. Do takto pomyslně vyčleněné části vintrovského sborníku v tomto smyslu patří i studie Jana Malury o rozjímavých, náboženskyvzdělávacích spisech jezuitů Vojtěcha Martinida a Matěje Vieria; autor komparuje a hledá slovní a literární prostředky senzualismu, zapojujícího do meditace smyslové vjemy a jejich slovní reprezentaci. A podobně nahlížíme i článek Michaely Soleiman pour Hashemi, sledující stopy Balbínovy rukopisné (tzv.) *Apologie* v jiných jeho dílech a další literatuře až do 18. století, stejně jako práci Kateřiny Bobkové Valentové o vztazích historických vyprávěcích textů spojených se znojemskou jezuitskou kolejí Tovaryšstva Ježíšova. Tam všude se úspěšně pracuje „mezi texty“, porovnává se a sleduje se, jak se mění sémantika sdělení, když se texty opisují, vydávají, vydávají podruhé, překládají, používají v jiných textech. Podobně jako Jan Malura spojil zájem o literární žánr s analýzou konkrétních textů, přistoupila k práci Marie Janečkové ve svém příspěvku o konceptuálním stylu kázání v české homiletice 18. století (F. Veselý, B. J. H. Bilovský, O. F. de Waldt) a Magdaléna Jacková, zkoumající posun mezi 16. a 17. stoletím v žánru školních divadelních her na konkrétních textech vycházejících z Kristova podobenství o návratu marnotratného syna. Blíží k tradičnímu lingvistickému využití starých textů k excerpci materiálu a hledání prvních

projevů novodobého vědeckého bádání má pak příspěvek Jany Pleskalové a Jarmily Vojtové o etymologických výkladech vlastních jmen v textech Bohuslava Balbína SI.

Druhý okruh studií ve sborníku se týká **Svatováclavské bible**. Přístupem mají jejich autoři a autorka vlastně blízko ke skupině první, jen se jejich zájem soustředí na různé složky a vrstvy díla, které můžeme označit za unikátní konglomerát, kompaktní knihovnu raněnovověké spirituální literatury. Svatováclavská bible totiž sice je v první řadě překlad celého Písma do češtiny, ale zároveň je to i publikační místo s mnoha paratexty, nejen úvody ke knihám a celkům, ale i tzv. komentáři, které jsou mnohdy excerpty z jiných knih — je to tedy i do budoucna ediční a interpretační výzva, která by měla být uchopena komplexně. Nejen biblický text, ale i tzv. komentáře by měly být analyzovány jak synchronně (jako by byly napsány právě na toto publikační místo), tak v diachronní dynamice (které z nich už byly otištěny a kde, jak byly upraveny a co to všechno znamená?). Nebývalá interakce textů je rozhodně vděčným a žádoucím objektem studia, zmíněného komplexního i toho na detaily zaměřeného. Průkopníkem v bádání o bibli Svatováclavské byl Josef Vintr, a není proto divu, že se v jeho narozeninovém sborníku hned několik příspěvků zaměřilo k tomuto tématu. Robert Dittmann se sobě vlastní důkladností, mnoha příklady a statistikou probral překlad velkých proroků ve zmíněné bibli průřezem k několika jevům pravopisným, hláskoslovným a tvaroslovným. Pavel Kosek a Radek Čech se pomocí exaktního zkoumání frekvence slov ve vybraných textech Starého a Nového zákona pokusili vnést světlo do složitého problému autorské (překladatelské) atribuce jednotlivých částí. Ve hře jsou jednak známí jezuité Jiří Konstanc, Matěj Štajer a Jan Barner, jednak možná další lidé. Výsledky jsou zajímavé a bude je ještě nutno spojit s případným dohledáním zdrojů tzv. komentářů — původ v jiných knihách (jiní autoři nebo překladatelé) by samozřejmě výsledky ovlivnil. Milada Homolková zkoumala zase jinou část Svatováclavské bible, překlad patristického textu, svatého Jeronýma ze Stridonu. Jeho dopisy a úvody k latinskému znění jednotlivých biblických knih se už od středověku používaly jako svého druhu předmluvy. Milada Homolková potvrdila, že jezuité i tady, nejen při překladu Starého zákona, pilně nahlíželi do bible Talmberské, kterou měli v jedné ze svých kolejí fyzicky k dispozici. Tato „svatováclavská“ skupina studií ve sborníku není sice tak početná, ale zaslouží si vyzvednout právě pro přímou návaznost na práci Josefa Vintra a tematické soustředění — budoucí zkoumání Svatováclavské bible jistě nebude tento blok textů obcházet.

Ani o třetím okruhu studií nelze říct, že by v nich autorky a autoři nepostupovali textologicky a vlastně podobně jako původci studií zmíněných výše. Tuto skupinu vyčleňujeme spíš časově a nadepisujeme **Raněnovověcí jezuité v pozdější kultuře** nebo mimo své řádové prostředí. V bádání o jezuitech u nás se pozornost soustředí na 17. století a první polovinu století 18. Obecně se nevěnuje velká pozornost českým jezuitům 16. století (a ani v tomto sborníku), resp. jezuitům před vznikem organizačně samostatné české provincie Tovaryšstva. Ale lze sledovat i působení exjezuitů. V našem sborníku se Václav Petrbock věnoval Stanislavu Vydrovi a vydal — se ziskem pro bádání o plasticky detailní kulturní historii Prahy na sklonku 18. století i pro vnímání jezuitství za josefinismu — matematikovu předmluvu k jeho tištěným kázáním (1799). Jak víme, texty z 18. století procházela při shledávání balbínovských ozvuků i Michaela Soleiman pour Hashemi — její studie patří tedy i do této skupiny. Editor sborníku Michael Newerkla přispěl studií o jezuitském podílu na počátcích vídeňské,

a tedy vůbec moderní bohemistiky; zabýval se učiteli češtiny ve městě, kde po deseti-letí působil bohemista Josef Vintr. Do této skupiny patří i zmíněný příspěvek Tilmana Bergera o jezuitěch v životě Karla Chocenského.

Do dob novějších pak zvou příspěvky, o kterých se tu zmiňujeme na závěr. Dalibor Tureček sleduje obraz jezuitů v české poezii na přelomu 19. a 20. století, vzhledem k stále silněji sdíleným politicky liberálním a nacionalistickým postojům negativní a stereotypní, se známou dlouhou životností. Editorka sborníku Gertraude Zand se věnovala novějšímu obrazu jezuitů v literatuře, Šotolově novele *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Když to zvážíme, k doplnění „jezuitské imaginace“ v české literatuře ve sborníku citelněji chybí snad jen Jaroslav Durych. Do přítomnosti a k jezuitům nejen v dnešní literatuře a filmu, ale i k jezuitům recenzentům a návštěvníkům kina nás vede poslední příspěvek. Jiří Holý srovnává film Martina Scorseseho *Silence* (2016) a jeho literární předlohu, román, který napsal japonský katolík Šúsaku Endó (1923–1996); přihlíží i k tomu, jak na film reagovali dnešní jezuité. Sborník je příspěvkem Jiřího Holého uzavřen, končí tedy prací autora, který byl (s editory sborníku nového) spolueditorem sborníku k Vintrovým šedesátinám.

Záměr profilovat loňský vintrovský sborník jasněji a nepojímat ho jen jako společenskou oslavu podle našeho náhledu vyšel. Vznikl soubor statí sice různorodých, ale podávajících dnešní náhled na „jezuitská“ témata s důrazem na detailní analýzu textů tištěných a rukopisných a hledání plastičtější představy, jak a proč se s texty v raném novověku konkrétně pracovalo. Z chronologického hlediska pak příspěvky tvoří poměrně kontinuální obraz a umožňují dobře navázat: doplňovat, rozšiřovat, přehodnocovat.

AD:

Gertraude Zand — Stefan Michael Newerkla (eds.): *Jezuitská kultura v českých zemích / Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*. Host, Brno 2018. 469 s.